

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Wyzwania dla Kościoła w Polsce : teologiczno-pastoralna refleksja w kontekście pandemii

Author: Przemysław Sawa

Citation style: Sawa Przemysław. (2020). Wyzwania dla Kościoła w Polsce : teologiczno-pastoralna refleksja w kontekście pandemii. "Studia Pastoralne" (2020), nr 16, s. 15-35

Uznanie autorstwa - Na tych samych warunkach - Licencja ta pozwala na kopiowanie, zmienianie, rozprowadzanie, przedstawianie i wykonywanie utworu tak długo, jak tylko na utwory zależne będzie udzielana taka sama licencja.

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

ARTYKUŁY

„Studia Pastoralne” 2020, nr 16, s. 15-35

Ks. Przemysław Sawa
Uniwersytet Śląski

WYZWANIA DLA KOŚCIOŁA W POLSCE. TEOLOGICZNO-PASTORALNA REFLEKSJA W KONTEKŚCIE EPIDEMII

Rok 2020 zapisze się w historii świata jako czas paralizującej wiele obszarów życia globalnej epidemii koronawirusa SARS-CoV-2, wywołującego chorobę COVID-19. Początek pandemii, poza Azją, przypadł na pierwsze dni liturgicznego okresu Wielkiego Postu. Wprowadzone restrykcje w kulcie religijnym, przeniesienie działalności duszpasterskiej na szerszą skalę do internetu oraz trudności przeżywane przez ludzi odsłoniły wiele tendencji, ograniczeń, ale też i mocnych stron Kościoła katolickiego. Niewątpliwie, patrząc w wierze, wypełniły się słowa papieża Franciszka z orędzia na Wielki Post 2020: „Zatem w tym szczególnie sprzyjającym okresie pozwólmy się wyprowadzić na pustynię, jak Izrael (por. Oz 2,16), abyśmy mogli w końcu posłuchać głosu naszego Oblubieńca, pozwalając mu rozbrzmiewać w nas z większą głębią i otwartością. [...] Nie pozwólmy zatem, aby ten czas łaski przeminął daremnie, w zarozumiałym złudzeniu, że to my jesteśmy panami czasów i sposobów naszego nawrócenia ku Niemu”¹. Trudne doświadczenie, przed którym stanęła cała ludzkość, wiedzie do stawiania pytań o sposób życia i kształt różnych aspektów rzeczywistości, nie wyłączając Kościoła. Optymizmu dodawać mogą słowa Benedykta XVI, który inaugurując Rok Wiary, stwierdził, że „na pustyni odkrywa się wartość tego, co jest niezbędne do

---

¹ *Orędzie Ojca Świętego Franciszka na Wielki Post 2020*, 2, http://www.vatican.va/content/francesco/pl/messages/lent/documents/papa-francesco_20191007_messaggio-quaresima2020.html [dostęp: 25.05.2020].

życia; i tak we współczesnym świecie istnieją niezliczone znaki pragnienia Boga, ostatecznego sensu życia, często wyrażane w formie ukrytej czy negatywnej”².

Wobec tego Kościół w Polsce winien rozpoznać wyzwania, które ujawniły się w trwającej sytuacji. To, co się dzieje, ukazuje słabe i mocne strony katolicyzmu. Słusznym wydaje się więc nazywanie pewnych zjawisk, aby rozpocząć właściwe planowanie przyszłości.

Analizując to, co dzieje się w sieci na różnych portalach, grupach czy innych komunikatorach, na antenie różnych rozgłośni radiowych, programów internetowych czy rozmów ludzi, można spróbować sformułować kilka istotnych wyzwań.

1. WYZWANIE PIERWSZE: FORMACJA

Wśród polskich katolików, duchownych i świeckich, od dłuższego czasu ściera się różne opcje teologiczne i duszpasterskie. Doświadczenie czasu epidemii wzmocniło tylko ogniska religijnego konfliktu. Warto więc wyeksponować te najbardziej drażliwe kwestie i poszukać sposobów uzdrawiającej korekty.

1.1. Zapalne punkty doktryny i duszpasterstwa

Jedną z najbardziej dyskutowanych kwestii jest udzielanie Komunii świętej na rękę – formę zalecaną przez polskich biskupów podczas zagrożenia epidemiologicznego jako bezpieczną dla szafarza i communicantes. Choć wielu wiernych przyjęło tę propozycję, to nie brakowało też głosów kontestujących. Sprawa jednak nie dotyczy jedynie przyzwyczajenia czy osobistej wrażliwości liturgicznej. W głosach krytycznych słychać nawet oskarżenia o herezję czy profanację Najświętszego Sakramentu. Nie brakuje też odwoływania się do niepotwierdzonych przez Kościół objawień prywatnych. Przykładem może być sięganie po orędzie z Trevignano Romano³ czy bezkrytyczna interpretacja tekstów bł. Katarzyny Emmerich⁴. Poza sporem o postawę czy formę przyjęcia Ciała Pańskiego, ujawnia się też błędne rozumienie przeistoczenia i natury Eucharystii. Przykładem może być twierdzenie, że nie jest możliwe zakażenie koronawirusem przez rękę kapłana. Uzasadnienie tego poglądu tkwi w błędnym rozumieniu konsekracji eucharystycz-

² Benedykt XVI, Homilia *Pielgrzymka na pustyniach współczesnego świata*, „L'Osservatore Romano” [dalej: OR] 33 (2012) nr 11 (347), s. 9.

³ Zob. *Czy Maryja ostrzegala przed epidemia? Przeslanie z Trevignano*, <https://www.fron-da.pl/a/czy-maryja-ostregala-przed-epidemia-przeslanie-z-trevignano,141775.html> [dostęp: 24.05.2020].

⁴ P. Błaszkowski, *Nie! dla Komunii świętej na rękę!*, <https://gdynia.fsspx.pl/2005/01/01/nie-dla-komunii-witej-na-rk/> [dostęp: 20.05.2020]. Warto pamiętać, że wizje bł. Katarzyny spisywał sekretarz, Klemens Brentano, jako luźne notatki. Analiza porównawcza tekstów nie pozwala na przypisywanie błogosławionej wielu tekstów. Z tego też powodu podczas procesu beatyfikacyjnego nie zajmowano się zasadniczo spisanyimi tekstami opatrzonymi imieniem i nazwiskiem Katarzyny Emmerich.

nej jako całościowej przemiany postaci. Z drugiej strony jako argument podaje się namaszczenie rąk prezbiterów podczas święceń⁵. W takich twierdzeniach tkwi istotny błąd w rozumieniu natur Chrystusa i tajemnicy Eucharystii. Przecież dwie natury Chrystusa, boska i ludzka, współistnieją „bez zmieszania, bez zmiany, bez rozdzielania i bez rozłączania”. Ma to bezpośrednie przełożenie na rozumienie Eucharystii: podczas konsekracji następuje przemiana substancji, ale pozostają przypadłości, a sama obecność Chrystusa trwa do czasu istnienia postaci⁶. Wobec tego niewłaściwe rozdawanie Komunii może przyczynić się do zakażenia. Nie jest to związane ze świętością Eucharystii, ale z postaciami, kondycją zdrowotną szafarza czy zewnętrznymi okolicznościami.

Jednocześnie w sytuacji ograniczeń udziału wiernych w liturgii oraz dostępu do sakramentów pojawiały się nie do końca precyzyjne wyjaśnienia samej natury uczestnictwa. Błędnym komunikatem jest stwierdzenie „duchowe uczestnictwo we mszy”, gdyż liturgia wydarza się w konkretnym miejscu i w realnym zgromadzeniu: „Celebracja liturgiczna Kościoła dokonuje się we wspólnocie zgromadzonej «w imię Pana». Cechą charakterystyczną tej wspólnoty jest wzajemne dzielenie się przeżywaną wiarą i umacnianie w dawaniu świadectwa. Jest to możliwe tylko wtedy, gdy osoby znajdujące się obok siebie tworzą rzeczywistą wspólnotę”⁷.

W tym kontekście wyzwaniem pozostaje praktyka komunii duchowej, która stanowi formę wejścia na drogę zjednoczenia z Jezusem Chrystusem poza przyjęciem sakramentu, ale z takimi samymi skutkami. To duchowy i modlitewny akt związany z obecnością Zmartwychwstałego wśród swojego ludu. Niewątpliwie podstawą jest doświadczenie sakramentalne, niemniej w sytuacjach, w których nie jest ono możliwe, słusznym jest duchowe zjednoczenie. Ojcowie Kościoła zwracali uwagę na konieczność głębokiego wiązania przystępowania do Komunii z postawą duchową, gdyż tylko wtedy możliwy jest wzrost owoców przyjmowanego sakramentu. O samej zaś komunii duchowej mówili średniowieczni teolodzy⁸. Trafne jest tu spostrzeżenie Tomasza à Kempis: „Gdy zaś słuszne racje stają na przeszkodzie, niech ten ktoś ma zawsze dobrą wolę i pobożną intencję

⁵ D. Gospodarek, *Ks. prof. Tadeusz Guz szerzy zamęt. Odpowiedź na błędne teorie*, <https://deon.pl/kosciol/komentarze/ks-prof-tadeusz-guz-szerzy-zamet-odpowiedz-na-bledne-teorie,821637> [dostęp: 25.05.2020].

⁶ „Eucharystyczna obecność Chrystusa zaczyna się w chwili konsekracji i trwa, dopóki trwają postacie eucharystyczne...” (KKK 1377). Przykładem innych błędów dotyczących rzeczywistości Eucharystii może być stwierdzenie, że w Eucharystii wierni przyjmując Ciało i Krew Chrystusa przyjmują niejako ciało i krew Maryi, co ma wpływać z realizmu wcielenia Słowa. Zob. *Ks. Dominik Chmielewski SDB – cała rozmowa* (minuty: 33:00–33:16), <https://www.youtube.com/watch?v=ZhDsobXeUNg> [dostęp: 24.05.2020].

⁷ *Dyrektorium Konferencji Episkopatu Polski w sprawie celebracji Mszy świętej transmitowanej przez telewizję*, 12.

⁸ M.in. Wilhelm z Saint Thierry († 1148), św. Bernard († 1153), Alger z Liège († 1131) i Grzegorz z Bergamo. Zob. W. Świerżawski, *Mysterium Christi. Chrystus obecny w liturgii i życie chrześcijańskie*, Kraków 1975, s. 331.

komunikowania i tak nie będzie pozbawiony owocu Sakramentu. Może bowiem jakkolwiek człowiek pobożny każdego dnia i każdej godziny zbawiennie i bez zakazu przystępować do duchowej Komunii Chrystusa⁹. Także późniejsi autorzy zwracali uwagę na duchowe zjednoczenie, np. św. Teresa Wielka, św. Franciszek Salezy czy św. Alfons Maria Liguori¹⁰. Najistotniejsze jest jednak nauczanie Urzędu Nauczycielskiego Kościoła. Sobór Trydencki zwrócił uwagę na to, aby „wierni obecni na każdej mszy przyjmowali Komunię nie tylko duchowym pragnieniem, ale także sakramentalnym przyjęciem Eucharystii, a dzięki temu przypadł im obfitszy owoc Najświętszej Ofiary”¹¹. W kontekście sposobów przyjmowania Komunii sobór zwrócił uwagę, że są wierni, którzy przyjmują ją „tylko duchowo [...] przez pragnienie – «żywą wiarą, która działa przez miłość» [Ga 5,6] – pożywając ten przedłożony sobie niebieski chleb, odczuwają jego owoc i pożytek”¹². Także współczesne nauczanie motywuje do komunii duchowej. Jan Paweł II wskazywał na pożyteczne podtrzymywanie w sobie pragnienia Eucharystii¹³, a Kongregacja Nauki Wiary zwróciła uwagę na to, że osoby żyjące z kimś na sposób małżeński mogą przyjmować komunię duchową: „Należy pomagać wiernym w głębszym zrozumieniu wartości udziału w eucharystycznej ofierze Chrystusa, komunii duchowej...”¹⁴. Do samej tej praktyki w różnych sytuacjach zachęca również Kongregacja Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów w instrukcji *Redemptionis sacramentum*¹⁵. Podobne głosy wybrzmiewały podczas XIII Zwyczajnego Zgromadzenia Ogólnego Synodu Biskupów w 2012 r., który poświęcony był nowej ewangelizacji, a także w czasie III Nadzwyczajnego Zgromadzenia Ogólnego Synodu Biskupów w 2014 r.

Trwające podczas epidemii ograniczenia stały się okazją do przypomnienia nauczania Kościoła na temat komunii duchowej. Problem leży jednak w tym, że wcześniej niewiele o tym mówiono, podobnie zresztą jak o budowaniu osobistej relacji z Jezusem. W związku z tym wierni w znacznej części, poza przypadkami osób formujących się lub mających głębiej ukształtowaną wiarę, stanęli

⁹ Tomasz à Kempis, *O naśladowaniu Chrystusa*, Kraków 2009, ks. IV, rozdz. X, s. 375.

¹⁰ Zob. G. Bachanek, *Komunia duchowa. Niektóre problemy teologiczne*, „Teologia w Polsce” 10,2 (2016), s. 45-46.

¹¹ Sobór Trydencki, *Nauka i kanony o Najświętszej Ofierze Mszy Świętej*, 6.

¹² Tenże, *Dekret o Najświętszym Sakramencie Eucharystii*, 8.

¹³ „[...] warto *pielegnować w duszy stale pragnienie Sakramentu Eucharystii*. Tak narodziła się praktyka «komunii duchowej», szczęśliwie zakorzeniona od wieków w Kościele i zalecana przez świętych mistrzów życia duchowego. Św. Teresa od Jezusa pisała: «Kiedy nie przystępujecie do Komunii i nie uczestniczycie we Mszy św., najbardziej korzystną rzeczą jest praktyka komunii duchowej... Dzięki niej obficie jesteście naznaczeni miłością naszego Pana». – Jan Paweł II, *Encyklika Ecclesia de Eucharistia*, 34.

¹⁴ Kongregacja Nauki Wiary, *List do biskupów Kościoła katolickiego na temat przyjmowania Komunii świętej przez wiernych rozwiedzionych i żyjących w nowych związkach*, 6.

¹⁵ „Kontemplacja bowiem Jezusa obecnego w Najświętszym Sakramencie, jako Komunia duchowa, ściśle jednoczy wiernego z Chrystusem, jak pokazuje przykład tylu Świętych”. – Kongregacja Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, *Instrukcja Redemptionis sacramentum*, 135.

przed rzeczywistością, w którą nie byli wcześniej wprowadzani, a którą jest budowanie osobistej więzi z Jezusem. Stało się to szczególnym wyzwaniem dla duszpasterstwa.

Pandemia skanalizowała również inne niewłaściwe poglądy. Daje się zauważyć niezrozumienie charakteru sakramentaliów, zwłaszcza wody pobłogosławionej¹⁶. Niewątpliwie użycie takiej wody jest ważne w liturgii czy niezbędne w sakramencie chrztu, a niejednokrotnie pożyteczne w różnych sytuacjach życiowych jako szczególny znak Bożej pomocy i Opatrzności. Jej użycie jest wyrazem realizacji kapłaństwa wspólnego wiernych (chrzcielnego). Niemniej pojawiają się nadużycia w pojmowaniu tego znaku – rozumie się go bowiem w sposób magiczny, uważając, że użycie wody pobłogosławionej (nazywanej „święconą”) ma zachować człowieka od zła czy przeciwności. Tymczasem fundamentalna jest wewnętrzna postawa i odniesienie do Boga¹⁷. Błędem jest też rozróżnianie wody pobłogosławionej od tzw. egzorcyzmowanej. Mówi się też o egzorcyzmowanym oleju oraz egzorcyzmowanej soli. Pojęcia takie nie mają uzasadnienia teologicznego i powinny być usunięte z użycia, gdyż tych substancji nie można egzorcyzmować. Kościół przypomina bowiem: „Gdy Kościół publicznie i na mocy swojej władzy prosi w imię Jezusa Chrystusa, by jakaś osoba lub przedmiot były strzeżone od napaści Złego i uwolnione od jego panowania, nazywa się to *egzorcyzmem*” (KKK 1673). Nie można jednak tego odnieść do samej wody, oleju czy soli, gdyż są to substancje naturalne, które można pobłogosławić. Niezrozumienie tego, czym jest woda pobłogosławiona, ujawniło się też w twierdzeniach, że nie może ona przenosić wirusów¹⁸. Ktoś, kto tak twierdzi, nie odróżnia działania Boga przez znaki od samej rzeczy niosącej Bożą obecność.

Stan kryzysu epidemicznego ukazał jeszcze jedną niebezpieczną tendencję: rozpowszechnianie katastroficznej wizji świata, co często wiąże się z powoływaniem się na nieuznane przez Kościół objawienia prywatne bądź z prywatną interpretacją objawień zatwierdzonych przez Kościół. Wypowiedzi niektórych duchownych i świeckich, jak również projekty modlitewne, wpisywały się w fałszywą narrację wywołującą niepokój. Z tego powodu Komisja Nauki Wiary Konferencji Episkopatu Polski zwróciła uwagę na tego typu nadużycia: „Oprócz rozmaitych przejawów strachu [...] pojawia się także negatywne zjawisko sztucznego wywoływania lęku generowane przez współczesnych proroków pesymizmu, apokaliptycznego końca świata i rzekomej «godziny działania karzącego Boga». Głównym błędem owych samozwańczych proroków jest nieprawomocne

¹⁶ Zob. M. Saj, *Woda święcona czy pobłogosławiona? Analiza prawno-liturgiczna*, „Prawo Kanoniczne” 59 (2016) nr 2, s. 59-72.

¹⁷ Warto przytoczyć słowa Piusa IX: „[...] im większa konieczność używania tego zbawienego środka nagli, tym coraz, niestety, rzadziej do niego się uciekają lub bez należytej pobożności używają”. Zob. G. Bachanek, *Woda święcona (pobłogosławiona) jako wyraz powszechnego kapłaństwa wiernych*, „Collectanea Theologica” 88 (2018) nr 2, s. 107.

¹⁸ J. Dudala, *Koronawirus i woda święcona*, <https://www.gosc.pl/doc/6216709.Koronawirus-i-woda-swiecona> [dostęp: 25.05.2020].

i zarazem sugestywne wypowiedzianie się w imieniu Boga, promowanie prostych i naiwnych «recept» na zmianę sytuacji...¹⁹.

1.2. Braki w formacji duchownych i świeckich

Biorąc pod uwagę najważniejsze błędy teologiczne i analizując aktywność wielu autorów, można podjąć próbę określenia wyzwań w zakresie formacji doktrynalnej i pastoralnej. Po pierwsze, sytuacja odsłania słabość teologicznej formacji stałej niektórych duchownych. Wypowiedzane słowa czy publikowane komentarze pokazują, że część duchownych czyta raczej książki z pogranicza chrześcijańskiego zabobonu i wiary magicznej związanej z objawieniami prywatnymi. Dlatego w sytuacjach kryzysowych trudno im oddzielić prawdziwe nauczanie od fałszywego. A tymczasem nie można zatrzymać się jedynie na tym, co funkcjonalne i doraźne. Życie domaga się osadzenia wiary w Słowie Bożym i nauczaniu Kościoła. Nie bez znaczenia są więc słowa dwunastowiecznego naukowca postulującego opieranie się na bogactwie świadectwa Ojców Kościoła: „Karły widzą wprawdzie dalej niżeli olbrzymy, ale tylko dlatego, że stoją na ich ramionach i tylko dopóty, dopóki nie zejną z ramion olbrzymów, to znaczy dopóki nie zarzucą tradycji”²⁰.

Poza tym sytuacja pokazuje konieczność formacji w zakresie nowej apologetyki, problemów współczesnej religijności, fałszywych doktryn i duchowych oczekiwań wiernych podczas samych studiów magisterskich z teologii. Przebudowywany w wielu wymiarach świat, globalne problemy i tendencje domagają się odpowiedzi ze strony teologii. Przykładem mogą być kwestie medytacji, problemy z przyjmowaniem instytucjonalności Kościoła, kryzys autorytetów, większa afirmacja własnej wolności z pominięciem trwałych wartości. Wobec tego studenci teologii powinni być przygotowani do właściwej oceny współczesności, tworzenia zdrowej syntezy i prowadzenia dialogu. Obecna epoka domaga się bowiem coraz bardziej „ludzi mądrych, zdolnych do wnikliwej refleksji, poszukujących nowego humanizmu, [...] który pozwoliłby współczesnym ludziom odnaleźć samych siebie”²¹. Głos teologii jest tu niezwykły²². Ten kontekst dialogu to wyzwanie dla współczesności, bowiem „teologia jest nauką, która rozwija się we współdziałaniu z innymi naukami, a te postępują tak samo w owocnym dialogu z teologią”²³.

¹⁹ *Jezus żyje i chce, abyś żył. Nota Komisji Nauki Wiary Konferencji Episkopatu Polski w związku z pandemią koronawirusa*, <https://www.episkopat.pl/komisja-nauki-wiary-episkopatu-szkodliwie-jest-generowanie-leku-i-dawanie-naiwnych-recept-w-czasie-epidemii> [dostęp: 23.05.2020].

²⁰ W. Pannenberg, *Kim jest człowiek? Współczesna antropologia w świetle teologii*, tłum. E. Zwolski, D. Szumska, Paryż 1978, s. 137.

²¹ Paweł VI, Encyklika *Populorum progressio*, 20.

²² Franciszek, Konstytucja apostolska *Veritatis gaudium*, 3.

²³ Międzynarodowa Komisja Teologiczna, *Teologia dzisiaj. Perspektywy, zasady i kryteria*, 46.

Innym istotnym problemem jest aktywność świeckich pozbawionych odpowiedniej formacji teologicznej, niekoniecznie uniwersyteckiej, ale obejmującej właściwe ukształtowanie przez wspólnoty. Ci nieuforni wierni na różnych forach internetowych stają się recenzentami nauczania Kościoła, postępowania papieża czy biskupów, prezbiterów i wspólnot. Powstają filmiki – coraz odważniejsze, szkalujące hierarchów i innych duchownych, antagonizujące wiernych – wprowadzają zamęt²⁴. Na Facebooku powstały grupy kontestujące współczesny Kościół, ruchy odnowy czy działania papieża Franciszka²⁵. Członkom tych grup brakuje podstawowej wiedzy religijnej i katechetycznej. Nie mają też świadomości, że doktryna ze swej natury rozwija się, a nawet dopuszczana jest jej korekta.

Ujawnia się tu także mentalność sekciarska. Wielu polskich katolików bardziej słucha samowznających teologów niż nauczania Kościoła, a narastająca agresja oraz wulgaryzm w komentarzach ludzi broniących katolicyzmu odsłania miałość religijności. Charakterystyczne jest używanie z dużą częstotliwością sformułowań typu: „czysta wiara”, „oczyszczenie świętej wiary z brudu”. Jakkolwiek próba prostowania tej zgubnej ścieżki kończy się atakiem i oskarżeniami – przeważnie o modernizm oraz związki z masonerią i diabłem.

1.3. Kierunki dla koniecznej korekty

Trzeba zatem szukać pozytywnej odpowiedzi na rzucone wyzwania. Fundamentalną kwestią jest doświadczenie spotkania z żywym Bogiem oraz właściwa formacja duchownych i świeckich, zgodnie z zasadą *fides quaerens intellectum*.

a) Formacja duchownych i seminarzystów

Wskazane trudności domagają się odpowiedniej formacji duchownych. Z jednej strony wypływa to z natury wiary, która potrzebuje zrozumienia, a z drugiej formacja prezbiterów ma „właściwą podstawę i pierwotne uzasadnienie w dynamice sakramentu kapłaństwa. Oczywiście, do podjęcia formacji stałej skłaniają kapłana także motywacje czysto ludzkie. Jest ona warunkiem jego stopniowej samorealizacji: życie każdego człowieka to nieustanne dążenie do dojrzałości, a droga do niej wiedzie przez stałą formację”²⁶. Formacja ta powinna obejmować wszystkie obszary: ascetyczny (duchowy), intelektualny, duszpasterski²⁷, bo dzięki nim pre-

²⁴ Przykładem coraz bardziej zgubnej działalności internetowej jest kanał Piotra Mrotka, który coraz odważniej oskarża papieża Franciszka, biskupów i wszystkich ich wspierających o herezje. Zob. <https://www.youtube.com/channel/UCz193UG2VRGL8AOh-GaqeHA> [dostęp: 28.05.2020].

²⁵ Przykładowo: *Demaskujemy fałszywy charyzmatyzm; Prawda o ruchu charyzmatycznym; Przeciw nadużyciom liturgicznym; Neokatechumenat / Droga Neokatechumenalna – pytania i odpowiedzi*.

²⁶ Jan Paweł II, Adhortacja apostolska *Pastores dabo vobis*, 70.

²⁷ Kongregacja ds. Duchowieństwa, *Dyrektorium o posłudze i życiu kapłanów*, 81. „Bez odpowiedniej formacji ludzkiej cała formacja kapłańska byłaby pozbawiona swego niezbędnego

zbiter wzrasta w wierze oraz w swojej tożsamości głosiciela Słowa Bożego, szafarza sakramentów i przewodnika wspólnoty chrześcijańskiej. Dlatego „wymóg nowej ewangelizacji pociąga [...] za sobą nagłą konieczność takiego ustawienia kapłańskiej posługi, aby odpowiadała dzisiejszej sytuacji i potrafiła sprostać obecnym uwarunkowaniom. Trzeba to jednak czynić przez ciągłe odwoływanie się do Chrystusa, naszego jedyne go wzoru, i nie pozwolić, aby współczesne ograniczenia mogły oderwać nasz wzrok od celu ostatecznego”²⁸.

b) Formacja świeckich

Oprócz formacji stałej duchownych wyzwaniem pozostaje odpowiednia formacja świeckich. W sposób szczególny obejmuje to osoby zaangażowane w konkretne aktywności w parafii, ruchach, wspólnotach i stowarzyszeniach. Choć formacja wpisuje się w dynamikę życia chrześcijańskiego²⁹, to powinność ta wzmocniona jest w przypadku animatorów i liderów grup, gdyż nie tylko podejmują oni funkcje logistyczne i organizacyjne wydarzeń, ale prowadzą modlitwy, przewodzą spotkaniom w grupach biblijnych czy formacyjnych, aktywnie uczestniczą w przekazywaniu treści wiary przez konferencje czy współprowadzenie rekolekcji, kursów, seminariów. Trudno oczywiście od takich osób oczekiwać dyplomu ukończenia studiów podstawowych z teologii, ale niezbędna jest odpowiednia formacja, nie tylko duchowa (przeżyciowa), ale także intelektualna³⁰.

Warto pamiętać, że podstawą zaangażowania świeckich są chrzest i bierzmowanie. Prawo kanoniczne zwraca uwagę, że świeccy „są świadkami ewangelicznego orędzia przez słowo i przykład życia chrześcijańskiego. Mogą być też powoływani na współpracowników biskupa i prezbiterów w wykonywaniu

---

fundamentu. [...] W formacji *duchowej* powinno się akcentować przede wszystkim współzależność między osobistym odniesieniem do Chrystusa a sprawowaną posługą duszpasterską. Należy stanowczo i zdecydowanie odrzucić wszelki dualizm występujący między duchowością a sprawowanym urzędem [...]. Z odnową duchową winien integralnie łączyć się rozwój *intelektualny*. [...] Całościowo rozumiana formacja stała winna mieć charakter *pastoralny*”. – *List biskupów polskich do prezbiterów Kościoła w Polsce o stałej formacji kapłańskiej*, 10, <https://www.diecezja.waw.pl/287> [dostęp: 15.05.2020].

²⁸ Kongregacja ds. Duchowieństwa, *Kapłan głosiciel słowa, szafarz sakramentów i przewodnik wspólnoty w drodze do trzeciego tysiąclecia chrześcijaństwa*, I, 1.

²⁹ Formacja to „stały proces osobistego dojrzewania i upodobniania się do Chrystusa, zgodnie z wolą Ojca, pod kierunkiem Ducha Świętego”. – Jan Paweł II, Adhortacja apostolska *Christifideles laici*, 57. Szerzej o różnych aspektach formacji świeckich zob.: B. Wolański, *Konieczność i sposoby formacji członków parafialnych rad duszpasterskich*, „Perspectiva. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne”, XIV (2015) nr 2 (27) s. 164-180.

³⁰ „Do wykonywania tych zadań nie można zatem dopuszczać katolików, którzy nie prowadzą godziwego życia lub nie cieszą się dobrą opinią, albo których sytuacja rodzinna jest sprzeczna z nauczaniem moralnym Kościoła. Wybrani wierni muszą też posiadać odpowiednią formację, aby mogli należycie wywiązywać się z powierzonej sobie funkcji”. – Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, *Instrukcja o niektórych kwestiach dotyczących współpracy wiernych świeckich w ministerialnej posłudze kapłanów*, art. 15.

posługi słowa” (KPK, kan. 759). Jednocześnie można ich dopuścić do służby „jeśli w określonych okolicznościach domaga się tego konieczność albo gdy to w szczególnych wypadkach zaleca pożytek” (KPK, kan. 766). W każdym przypadku konieczna jest troska o podawanie zdrowej nauki katolickiej, a sama forma winna być dostosowana do poziomu uczestników. Uwzględniając to wszystko, powstają i powinny dalej powstawać różne projekty wielowymiarowej formacji teologicznej i pastoralnej liderów. Przykładem może być Ogólnopolska Szkoła Ewangelizatorów prowadzona przez Zespół ds. Nowej Ewangelizacji przy Komisji Duszpasterstwa Konferencji Episkopatu Polski³¹, a także szkoły katechistów czy animatorów. Nie bez znaczenia pozostają również projekty usystematyzowanej formacji doktrynalnej i biblijnej w niektórych ruchach czy wspólnotach legitymizujących się kanoniczną aprobatą odpowiedniego ordynariusza.

2. WYZWANIE DRUGIE: WŁAŚCIWA DUCHOWOŚĆ

Zgodnie ze starożytną zasadą *lex orandi lex credendi*, niewłaściwe twierdzenia dotyczące prawd wiary kształtują błędnie zorientowaną pobożność oraz duszpasterstwo, a właściwy wykład wiary wiedzie do zdrowych praktyk religijnych i pastoralnych oraz modeluje odpowiednią duchowość organizującą całokształt życia wiernych. Rzeczona zasada działa również w drugą stronę: sposób modlitwy wpływa na rozumienie wiary. Wobec tego, analizując stan życia duchowego wiernych, należy rzucić drugie wyzwanie: kształtowanie właściwej duchowości.

2.1. Przykłady błędnych ścieżek pobożności i duchowości

Obserwacja pokazuje, że brakuje odpowiedniej troski o duchowość. Zauważa się bowiem rozbudowaną pobożność, często związaną z moralnością (czyli jako powinność religijną) czy zwyczajami, ale brakuje prawdziwego wzrastania w żywej osobistej relacji z Bogiem. Dlatego u niektórych wiernych łatwo rozwija się koncentracja na zewnętrznej religijności, a u innych pobożność oparta na lęku przed Bogiem lub oczekiwanymi wydarzeniami apokaliptycznymi (wpisuje się w to pogląd utrzymujący, że bramy miłosierdzia się zamknęły, a nastał czas sprawiedliwości). Niejednokrotnie ta sensacyjność prowadzi do wewnętrznej schizmy, mentalnego rozejścia się z Kościołem. Dodatkowo nie można też zapominać, że prezentowana droga jest błędna, gdyż żaden człowiek nie nawróci się przez strach, ale tylko przez doświadczenie miłości Boga.

³¹ *Nowi ewangelizatorzy dla Nowej Ewangelizacji*, <https://nowaewangelizacja.org/ose> [dostęp: 30.05.2020]. Na temat Szkoły Katechistów w archidiecezji poznańskiej zob.: *Katecheza Dorosłych*, <http://www.katecheza.pl> [dostęp: 30.05.2020]; na temat Szkoły Katechetów Parafialnych w archidiecezji katowickiej zob.: *Studium wiary. Szkoła Katechetów Parafialnych*, <http://www.skp.centrum.katowice.pl> [dostęp: 30.05.2020]; na temat Szkoły Animatora w diecezji bielsko-żywieckiej zob.: *Szkoła Animatora*, https://www.secim.pl/szkola_animatora [dostęp: 30.05.2020].

Po drugie, w religijnej przestrzeni w Polsce coraz bardziej słyszalny jest głos osób przesadnie afirmujących przedsoborową liturgię i sprzężoną z nią wizję Kościoła. Z jednej strony oficjalnie prowadzone jest Duszpasterstwo Wiernych Tradycji Łacińskiej³², a z drugiej aktywni stają się ludzie niepodejmujący żadnej formacji, koncentrujący się na zewnętrznej wielkości Kościoła, na jego przeszłości, którzy nie zauważają tego, jak Bóg prowadzi Kościół dzisiaj oraz deprymują nauczanie Soboru Watykańskiego II i późniejszego Magisterium, dokonując jednocześnie niebezpiecznych redukcji. Można tu zauważyć subiektywne „ograniczanie” działania Ducha Świętego, gdy tymczasem to On prowadzi Kościół do prawdy i koniecznej reformy, skoro *Ecclesia semper reformanda*³³.

Kolejną skrajnością jest wspomniana już przesadna koncentracja na objawieniach prywatnych i formach pobożności opartych na wybiórczo przyjmowanych poglądach świętych, bez analizy kontekstu historyczno-teologicznego oraz absolutyzacja indywidualnego doświadczenia. Tymczasem do zbawienia nie jest konieczne przyjmowanie objawień prywatnych, choć ich treść może być pożyteczna dla wiary³⁴. Problemem pozostaje skoncentrowanie własnej pobożności na różnego rodzaju orędziach. Równocześnie niejednokrotnie dochodzi do niebezpiecznego powiązania pism i doświadczeń mistyków i świętych oraz religii z patriotyzmem, polityką i ideą Polski jako mesjasza narodów. Dobitnie wybrzmiewa to w idei ogłoszenia Jezusa Chrystusa Królem Polski przez władze państwowe³⁵.

Analizując skrajności w pobożności, nie można wreszcie pominąć obserwowanej w niektórych grupach przesadnej charyzmatyczności, swoistej charyzmatomanii (charyzmanii)³⁶, która przejawia się w koncentracji na sferze przeżyciowej, uzdrowieniach czy uwolnieniach. Przy takiej pobożności trudno oczywiście mówić o rozwoju człowieka. Z drugiej natomiast strony błędem jest podtrzymywanie poglądów o rzekomym wygaśnięciu charyzmatów, które ujawniały się na początku Kościoła, ale nie są konieczne dziś, skoro Kościół jest obecny prak-

³² *Duszpasterstwa tradycyjne*, www.unacum.pl/p/duszpasterstwa-tradycyjne.html [dostęp: 20.01.2016].

³³ Trzeba pamiętać, że Kościół oczekiwał wielowymiarowych reform i dojrzewał do nich. Przykładem może być ruch liturgiczny, szczególnie aktywność Prospera Guérangera, Lamberta Beauduina, Odo Casela, Josefa Andrea Jungmanna.

³⁴ „[...] dla duchowego dobra jednostki lub jakiejś społeczności o ile pokierują ich życiem do osiągnięcia zbawienia. [...] nie zastępują wiary, lecz zakładają ją jako zasadę rozpoznawania i różnicowania tego, co się objawia”. – J.M. Popławski, *Objawienia prywatne*, w: *Leksykon duchowości katolickiej*, s. 591-592.

³⁵ Konferencja Episkopatu Polski nie zgodziła się na takie powiązanie wiary i polityki. Natomiast przeprowadzono Akt Przyjęcia Jezusa Chrystusa za Króla i Pana. Zob. A. Czaja, *Będzie w Polsce intronizacja Chrystusa*, www.gosc.pl/doc/2948308.Bp-Czaja-Bedzie-w-Polsce-intronizacja-Chrystusa/2 [dostęp: 4.02.2016]. Przykładem błędnych idei i idących za tym praktyk może być ruch związany z suspendowanym ks. Piotrem Natankiem. Zob. www.regnumchristi.com.pl/index.php?mod=parafia [dostęp: 4.02.2016].

³⁶ W kontekście protestanckim zob.: S. Chuck, *Charyzma czy charyzmania*, tłum. A. Bajeński, b.m.w, b.r.w.

tycznie na całym świecie (Ewangelia głoszona jest prawie w większości języków i dialektów), ma określoną strukturę, teologię i liturgię³⁷. Tymczasem potrzebny jest zdrowy chrystocentryzm, oparcie na Słowie Bożym oraz nauczaniu i życiu Kościoła, który jest hierarchiczny i charyzmatyczny zarazem³⁸. Przyjmowanie z wdzięcznością darów charyzmatycznych i przejawów działania Ducha Świętego jest błogosławieństwem dla wspólnoty wierzących. Niedopuszczalne jest jednak koncentrowanie się na samym przeżyciu i owocach, zwłaszcza zewnętrznych i emocjonalnych, modlitwy. Konieczne jest więc całościowe rozumienie tożsamości Kościoła oraz wewnętrznej struktury i dynamiki życia wewnętrznego.

2.2. Duchowość serca

Niezaprzeczalnym wyzwaniem pozostaje ponowne odkrycie serca. Problemem chrześcijaństwa zachodniego jest dokonane pod koniec średniowiecza przesunięcie rozumienia serca w kierunku siedliska uczuć i przeżyć, a więc czegoś zmiennego. Konsekwentnie, trudno budować na nim stabilną duchowość. Zaczęto więc ją koncentrować na rozumie czy sferze wolitywnej. Tymczasem serce to nie jest wyłącznie sfera afektywna. Jest ono „mieszkaniami, w którym jestem, gdzie przebywam [...] Jest naszym ukrytym centrum, nieuchwytnym dla naszego rozumu ani dla innych [...]. Jest ono miejscem decyzji w głębi naszych wewnętrznych dążeń. Jest miejscem prawdy, w którym wybieramy życie lub śmierć. Jest miejscem spotkania, albowiem nasze życie, ukształtowane na obraz Boży, ma charakter relacyjny: serce jest miejscem przymierza” (KKK 2563). Ta katechizmowa definicja wpisuje się w semickie rozumienie serca jako wnętrza człowieka obejmującego uczucia, myśli, zamiary, wspomnienia, decyzje, podstawę osobowości, miejsce spotkania z Bogiem.

Takie rozumienie serca i tożsamości człowieka przekłada się na budowanie relacji z Bogiem. Włodzimierz Zatorski OSB zwraca więc uwagę na to, że „szukanie Boga nie oznacza intelektualnych poszukiwań właściwej koncepcji filozoficznej czy teologicznej Boga, ale wysiłek odnajdywania żywej więzi z Nim. Najlepiej widać to po gorliwości w liturgii i wszelkiej posłudze innym”³⁹. Jednocześnie chodzi o całość życia. Na tym polegało doświadczenie pustyni, gdzie mnisi odkrywali wartość życia, wiary i zaufania Bogu, a w zmaganiu się ze sobą

³⁷ Zob. r.B. Gaffin Jr., *Teologia ustania darów*, w: *Dary Ducha we współczesnym Kościele*, red. S.N. Gundry, W.A. Grudem, tłum. M. Wilkosz, Katowice 2008, s. 27-78.

³⁸ Niezasadny jest zarzut o powszechnej pentekostalizacji Kościoła katolickiego. Czymś innym jest bowiem nazywanie konkretnych nadużyć i odpowiednia ich korekta, a czymś innym odrzucanie tego wszystkiego, co wnoszą do Kościoła wspólnoty charyzmatyczne. O ostrym sporze w tym zakresie zob.: A. Kobyliński, *Etyczne aspekty współczesnej pentekostalizacji chrześcijaństwa*, „Studia Philosophiae Christianae UKSW” 50 (2014) 3, s. 93-130; P. Sawa, *Spór o pentekostalizację Kościoła*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 51,1 (2018), s. 100-119.

³⁹ W. Zatorski, *Dziesięciokrąg. Dziesięć kręgów benedyktyńskiej duchowości*, Kraków 2016³, s. 31. Zob. tenże, *Chrześcijaństwo otwarte na kontemplację*, Kraków 2020, s. 18-20.

dochodzili do zmiany myślenia. Dzięki temu zbliżali się do Boga i wchodzili w głębokie życie wewnętrzne. Wobec tego nie można koncentrować się tylko na praktykach religijnych, choć mają one swoją wartość, ale na coraz głębszym przeżywaniu relacji „ja – Ty” w stosunku do Boga.

Biorąc to wszystko pod uwagę, wyzwaniem pozostaje ukierunkowanie duszpasterstwa na ów aspekt kontemplacyjny. Istnieją niewątpliwie środowiska medytacji chrześcijańskiej⁴⁰ i ten wymiar życia duchowego rozwijany jest we wspólnotach o pogłębionej formacji, brakuje jednak powszechniejszego wprowadzania w modlitwę wewnętrzną. Pomocą w realizacji tego wyzwania mogłyby być wprowadzenia do cichej adoracji Najświętszego Sakramentu dla większej grupy wiernych (a nie tylko nabożeństwa z wystawieniem Najświętszego Sakramentu), propozycje medytacyjne w parafiach, większa dbałość o chwile milczenia podczas celebracji liturgii czy nabożeństw, uczenie wiernych rozważania Słowa Bożego. Zachętą mogą być słowa św. Teresy z Ávili: „Kto raz zaczął ćwiczyć się w modlitwie wewnętrznej, [...] niech jej nie porzuca, bo rozmyślanie właśnie jest środkiem, za pomocą którego może się poprawić, a bez niego poprawa będzie o wiele trudniejsza. [...] Kto zaś jeszcze nie zaczął, tego proszę na miłość Zbawiciela, niech nie pozbawia się tak wielkiego dobra”⁴¹.

2.3. Głoszenie kerygmacyjne i nawrócenie duszpasterskie

Punktem wyjścia wyżej nakreślonej odnowy Kościoła nie jest skoncentrowanie na doktrynie i moralności, ale doświadczenie osobistego spotkania z Jezusem, który objawia miłość Ojca oraz udziela człowiekowi wierzącemu daru zbawienia. Trafnie wyraził to Benedykt XVI, stwierdzając, że u „początku bycia chrześcijaninem nie ma decyzji etycznej czy jakiejś wielkiej idei, jest natomiast spotkanie z wydarzeniem, z Osobą, która nadaje życiu nową perspektywę, a tym samym decydujące ukierunkowanie”⁴². Realizuje się to podczas intymnego duchowego wydarzenia, kiedy człowiek całym sobą wiąże się z Jezusem przez przeniknięcie miłością Bożą. Nie dokonuje się to oczywiście przez jakąś metodę czy zastosowaną formę. W swej istocie to spotkanie wiąże się z zanurzeniem w Chrystusa oraz napełnieniem Duchem Świętym, co przekłada się na odnowienie wewnętrznego zapału⁴³. Pomocą w tym doświadczeniu mogą być różne rekolekcje i inicjatywy

⁴⁰ Można wskazać Światową Wspólnotę Medytacji Chrześcijańskiej czy Ruch Odnowy Kontemplacyjnej. Zob. <http://www.wccm.pl/index.php?id=808> [dostęp: 31.05.2020], <https://www.odnowakontemplacyjna.com> [dostęp: 31.05.2020]. Istnieją także centra modlitwy medytacyjnej czy kontemplacyjnej, przede wszystkim Ośrodek Medytacji Chrześcijańskiej w Lubiniu. Zob. <https://www.lubin-medytacje.pl> [dostęp: 31.05.2020].

⁴¹ Teresa od Jezusa, *Księga życia*, tłum. H.P. Kossowski, Kraków 2015⁶, 8, 5.

⁴² Benedykt XVI, Encyklika *Deus caritas est*, 1.

⁴³ Benedykt XVI, Rozważanie na Anioł Pański *Św. Szczepan jest wzorem dla wszystkich, którzy pragną służyć nowej ewangelizacji*, OR 34 (2013) nr 2 (350), s. 12; Benedykt XVI, Homilia *Kościół jest zaczątkiem odnowy*, OR 31 (2010) nr 8-9 (325), s. 43.

ewangelizacyjne, a przede wszystkim zmiana sposobu głoszenia i ustawiania akcentów podczas nauczania, czego domagał się już Jan XXIII, otwierając Sobór Watykański II. Mówił, że trzeba dokonać wyraźnego rozgraniczenia pomiędzy depozytem oraz sposobem przekazu⁴⁴ i że konieczna jest odpowiednia korekta języka teologicznego i duszpasterskiego, od którego zależy umożliwienie spotkania Boga i przewartościowanie życia. Jest to doświadczenie wielu świętych mistyków katolickich, np. Hildegardy z Bingen⁴⁵, Teresy od Jezusa⁴⁶, Jana od Krzyża⁴⁷ czy Filipa Nereusza⁴⁸.

To osobiste spotkanie z Bogiem i głębokie przeżywanie wiary jest niewątpliwie wyzwaniem dla chrześcijan wszystkich epok, ale w sposób szczególnie dzisiejszych czasów. Postępująca laicyzacja domaga się odnowy duszpasterstwa, które ze stacjonarnego i zachowawczego winno stawać się misyjne, co jest możliwe tylko pod warunkiem prowadzenia życia wewnętrznego. Dlatego papież Franciszek wzywa Kościół do nawrócenia duszpasterskiego, którego sercem jest misyjność: „Obecnie nie potrzeba nam «zwyczajnego administrowania». Bądźmy we wszystkich regionach ziemi w permanentnym stanie misji»⁴⁹. To wymaga

---

⁴⁴ [...] *occorre che questa dottrina certa ed immutabile, alla quale si deve prestare un assenso fedele, sia approfondita ed esposta secondo quanto è richiesto dai nostri tempi. Altro è infatti il deposito della Fede, cioè le verità che sono contenute nella nostra veneranda dottrina, altro è il modo con il quale esse sono annunziate, sempre però nello stesso senso e nella stessa accezione.* – Jan XXIII, *Gaudet Mater Ecclesia*, w: Pontificio Consiglio per la promozione della Nuova Evangelizzazione, *Enchiridion della Nuova Evangelizzazione. Testi del Magistero pontificio e conciliare 1939-2012*, Vaticano 2012, s. 35. Warto przytoczyć słowa powtarzane w środowiskach Szkół Ewangelizacji św. Andrzeja: „Kościół nie ponosi porażki ze względu na przesłanie, które głosi, ale może ponieść porażkę w sposobie jego głoszenia”. – Szkoła Ewangelizacji św. Andrzeja, *Projekt Pastoralny*, tłum. Wspólnota Chrystusa Zmartwychwstałego „Galilea”, Stryszawa 2011, s. 13.

⁴⁵ „W roku 1141 od Wcielenia Jezusa Chrystusa Syna Bożego, kiedy miałam czterdzieści dwa lata i siedem miesięcy, rozwarły się niebiosa i ogniste światło o niezwykłym blasku na cały mój mózg się rozlało i całe moje serce, i całą pierś moją niby ogień, ale nie parzący, lecz ogrzewający, tak rozpaliło, jak słońce rozpala każdą rzecz, na którą kładzie swoje promienie. I nagle pojęłam znaczenie wykładu ksiąg, to znaczy Psalterza, Ewangelii i innych pism katolickich, tak Starego, jak i Nowego Testamentu. [...] odczuwałam w sobie moc i poznanie tajemnic i godnych podziwu widzeń”. – Hildegarda z Bingen, *Scivias*, t. 1, tłum. J. Łukaszewska-Haberkowa, Kraków 2011, s. 106.

⁴⁶ „Gdy więc pewnego dnia, po długim rozmyśleniu i błagalnej do Pana modlitwie, aby mi dopomógł we wszystkim czynić Jego wolę, zaczęłam ten hymn, przyszło na mnie zachwycenie tak nagłe, że prawie całkiem odeszłam od siebie. Nie mogłam mieć o tym żadnej wątpliwości, bo rzecz była jawna. Było to pierwszy raz, jak mi Pan udzielił tej łaski zachwycenia”. – *Księga życia*, 24, 5. W kontekście przeżywania uroczystości Zesłania Ducha Świętego Teresa doświadczyła tajemnicy Pięćdziesiątnicy, co zaowocowało wzrostem wewnętrznym opartym na wyższym poziomie przyjmowania miłości Bożej i utwierdzeniem w cnotach. Zob. *Księga życia*, 38, 9-11.

⁴⁷ „Tym płomieniem miłości jest duch Oblubieńca duszy, to jest Duch Święty [...]. Płomień ten, za każdym swoim wybuchem, zanurza duszę w chwale i orzeźwia ją obfitością życia Bożego”. – *Żywy płomień miłości*, I, 3.

⁴⁸ Intensywne doświadczenie miłości Boga prowadziło wręcz św. Filipa do okrzyku, że więcej już nie może znieść: [...] *non più, non più, non posso più.* – *Filippo Neri: la radice*, s. 60-61, <https://www.oratoriosanfilippo.org/Cap1.pdf> [dostęp: 25.05.2020].

⁴⁹ Franciszek, Adhortacja apostolska *Evangelii gaudium* [dalej: EG], 26.

radykałnych zmian w Kościele. Franciszek nie boi się radykalnej oceny sytuacji: „Marzę o wyborze misyjnym zdolnym przemienić wszystko, aby zwyczaję, style, rozkład zajęć, język i wszystkie struktury kościelne stały się odpowiednim kanałem bardziej do ewangelizowania dzisiejszego świata niż do zachowania stanu rzeczy. Reformę struktur, wymagającą odnowy duszpasterskiej, można zrozumieć jedynie w tym sensie: należy sprawić, by stały się one wszystkie bardziej misyjne, by duszpasterstwo zwyczajne we wszystkich swych formach rozszerzało swój zasięg i było bardziej otwarte, by doprowadziło zaangażowanych w nie ludzi do przyjęcia stałej postawy «wyjścia» i w ten sposób sprzyjało udzieleniu pozytywnej odpowiedzi ze strony tych wszystkich, którym Jezus ofiaruje swoją przyjaźń”⁵⁰. Warto zaznaczyć, że sam termin „nawrócenie pastoralne” użyty został w 2007 r. podczas V Ogólnej Konferencji Episkopatów Ameryki Łacińskiej i Karaibów, w której uczestniczył kardynał Jorge M. Bergoglio. Dokument synodalny wiąże przemianę Kościoła i sposobów jego działania z osobistym nawróceniem, z którego wypływa zaangażowanie misyjne. Wtedy też „osobiste nawrócenie rodzi umiejętność podporządkowania wszystkiego w służbie urzeczywistniania się Królestwa życia”⁵¹.

2.4. Rola wspólnot w odnowie Kościoła

W sytuacji kryzysowej związanej z jednej strony z odpływem wiernych z życia Kościoła, a z drugiej z epidemią zachodzi pilna konieczność tworzenia wspólnot oraz formacyjnych grup wiernych. Doświadczanie restrykcji i przyjmowanie niełatwych decyzji biskupów, np. o ograniczeniu liczby wiernych w kościołach podczas epidemii, wywoływały różne reakcje wiernych. Jedne środowiska wybrały drogę publicznej krytyki pasterzy Kościoła, łącznie z oskarżaniem ich o zdradę, inne natomiast – podporządkowując się – uznawały konieczność trudnych decyzji, wykorzystując chwilę do konstruktywnej formacji siebie i innych. Sytuacja ta przyniosła konkretne wyzwanie dla Kościoła: konieczność rozwijania i wspierania grup oraz ich zdrowej formacji.

Panująca sytuacja odsłoniła siłę wielu wspólnot w Kościele – charyzmatycznych i ewangelizacyjnych. Formujący się tam wierni zasadniczo trwali w jedności z biskupami, w wyciszeniu, w tęsknocie za Eucharystią czy spotkaniem modlitewnym, ale rozumieli powagę sytuacji związanej z epidemią i zachowywali obowiązujące prawo. Jednocześnie to właśnie ci ludzie stanowią ważny głos rozsądku w rodzinach, miejscach pracy czy internecie, wskazując na miłość Boga i moc Słowa Bożego. Nie jest tajemnicą, że wielu liderów i animatorów wspólnot, głoszących na różne sposoby Słowo Boże, zachowuje zdrowy rozsądek, wierność Urzędowi Nauczycielskiemu Kościoła, posłuszeństwo biskupom i pasterzom

⁵⁰ EG 27.

⁵¹ *Aparecida. V Ogólna Konferencja Episkopatów Ameryki Łacińskiej i Karaibów. Dokument końcowy*, tłum. K. Zabawa, K. Łukoszczyk, Gubin 2014, 366.

oraz daje prawdziwą i ortodoksyjną analizę tekstów biblijnych i teologicznych. W sytuacji zamętu wywołanego okolicznościami epidemii jest to bardzo ważne dla zachowania jedności Kościoła i wiarygodności orędzia chrześcijańskiego w oczach świata.

3. WYZWANIE TRZECIE: NOWE FORMY PRZEKAZU WIARY

Sytuacja ograniczeń w kontaktach społecznych, która dotknęła także Kościół, ukazała silne i słabe strony parafii i innych wspólnot w zakresie mediów oraz różnych sposobów przekazu wiary i prowadzenia duszpasterstwa. Okoliczności epidemii wyzwoliły kreatywność wielu duchownych i świeckich, co będzie w przyszłości stanowić wartość dodaną. Konieczne jest jednak właściwe rozumienie problemu nowych form przekazu wiary.

3.1. Obecność we współczesnych mediach

Media powinny być ważne dla Kościoła⁵², gdyż stanowią współczesny areopag (zwłaszcza *social media* oraz YouTube). Nieobecność w tej przestrzeni eliminuje możliwość docierania z orędziem Ewangelii do wielu ludzi. Stan epidemii z wprowadzonymi ograniczeniami ukazał jednak wiele zaniedbań Kościoła w sferze medialnej. W pierwszej fazie epidemii okazało się, że wielu księży nie miało realnej możliwości kontaktu z wiernymi, gdyż ich parafia przez lata nie dorobiła się odpowiedniej strony internetowej (część parafii nie ma jej nadal) czy profilu w mediach społecznościowych. Nie zadbano też wcześniej o transmisje internetowe. Pozytywnym owocem bieżącej sytuacji stało się przygotowanie transmisji liturgii i nabożeństw przez wiele parafii, wspólnot czy zgromadzeń zakonnych.

Od innej strony cała sytuacja ukazuje jednak braki w propozycjach pastoralnych dla ludzi. Sama bowiem transmisja liturgii, nabożeństw, adoracji Najświętszego Sakramentu nie wystarczy i w normalnym życiu wspólnoty wiernych nie jest bezwzględnie koniecznością, wyłączając okazję do jednoczenia się z osobami chorymi. Dlatego wyzwaniem jest przemyślenie odważnego wejścia w internet z ciekawymi propozycjami preewangelizacyjnymi, ewangelizacyjnymi i formacyjnymi. Koniecznością jest tu łączenie sił różnych środowisk i podmiotów katolickich, wzajemne inspirowanie się i okazywanie sobie wsparcia. Wciąż przecież brakuje ciekawych filmów, programów, audycji promujących wartości, a jednocześnie stanowiących okazję do odpoczynku. Zasadniczo propozycje filmów o przesłaniu chrześcijańskim, a jednocześnie z ciekawą fabułą pochodzą z kręgów

---

⁵² „Kościół widzi w środkach społecznego przekazu «dar Boży», ponieważ zgodnie z opatrnościowymi zamiarami Boga doprowadzają one do braterskiej przyjaźni między ludźmi, którzy w ten sposób łatwiej odpowiadają Jego zbawczej woli”. – Papińska Rada ds. Środków Społecznego Przekazu, *Communio et progressio. Instrukcja Duszpasterska o Środkach Społecznego Przekazu*, 1.

amerykańskich protestantów⁵³. Tworzenie dobrych materiałów, uwzględniających język i mentalność współczesnego człowieka, byłoby okazją do wejścia w dialog z ludźmi wyznającymi inny światopogląd i wartości. Tylko w ten sposób Kościół wypełni wielki nakaz misyjny Jezusa: „Idźcie więc i czyńcie uczniami wszystkie narody” (Mt 28,19a).

3.2. Niezmienna treść, zmienne formy i środki

Misja ewangelizacyjna jest zadaniem Kościoła, którego żaden inny podmiot nie może zastąpić. Jak przypomniał Paweł VI, „głoszenie ewangelicznego orędzia nie jest czymś takim, co Kościół mógłby dowolnie albo wykonywać, albo nie wykonywać, ale jest zadaniem i obowiązkiem nałożonym mu przez Pana Jezusa, ażeby ludzie mogli wierzyć i dostąpić zbawienia. Głoszenie Ewangelii jest zgoła konieczne, jest jedyne w swoim rodzaju i nic go nie może zastąpić”⁵⁴. Wobec tego Kościół nie może funkcjonować w paradygmacie rolnika, którego cechą jest sezonowość, ale w mentalności rybaka, która zakłada nieprzewidywalność wydarzeń, poszukiwanie nowych form i sposobów docierania z Ewangelią do współczesnych ludzi. Z tego powodu trzeba zerwać z rutyną i bezrefleksyjnym powoływaniem się na doświadczenie, co owocuje duszpasterstwem w stylu „zawsze się tak robiło”⁵⁵. To dotyczy nie tylko samych form, ale także poszukiwania adresatów ewangelizacji. Prawo kanoniczne zwraca więc uwagę na to, że Kościół winien kierować orędziem zbawcze nie tylko do praktykującym, ale również do osób, które nie utrzymują konkretnej więzi ze wspólnotą wierzących czy deklarują się jako niewierzące. Ten obowiązek głoszenia spoczywa szczególnie na duszpasterzach, zwłaszcza na biskupach i proboszczach⁵⁶.

Postulat stosowania nowych form duszpasterstwa domaga się więc rewizji tego, czym Kościół dotąd dysponował. Nie dziwi wezwanie papieża Franciszka do tego, aby reformować zwyczaje, style, rozkłady zajęć, język kościelny oraz struktury⁵⁷. Niezmienna jest Ewangelia, ale forma przekazu musi być dostosowana do słuchacza, a to zakłada uwzględnianie mentalności, języka, doświadczeń, wrażliwości. Dawne metody bowiem niekoniecznie przynoszą dziś oczekiwane efekty. Dlatego Franciszek wprost stwierdza: „W procesie nieustannego rozeznawania Kościół może także dojść do przekonania, że niektóre jego zwyczaje nie

⁵³ „Nauczanie katechetyczne winno być prowadzone z zastosowaniem wszelkich środków, pomocy dydaktycznych oraz środków społecznego przekazu, które wydają się bardziej skuteczne do tego, by wierni, w sposób dostosowany do ich charakteru, możliwości, wieku oraz warunków życia, mogli głębiej poznać naukę katolicką i lepiej według niej układać życie”. – KPK, kan. 779.

⁵⁴ Paweł VI, Adhortacja apostolska *Evangelii nuntiandi*, 5.

⁵⁵ „Duszpasterstwo w kluczu misyjnym wymaga rezygnacji z wygodnego kryterium pasterskiego, że «zawsze się tak robiło»”. – EG 33.

⁵⁶ Zob. KPK, kan. 771. „[...] czasem Kościół jest jak ojciec syna marnotrawnego, który pozostawia drzwi otwarte, aby mógł on wejść bez trudności, kiedy powróci”. – EG 46.

⁵⁷ EG 27.

są bezpośrednio związane z sercem Ewangelii i [...] dziś nie są interpretowane tak samo, a ich przesłanie zwykle nie jest właściwie odbierane”⁵⁸. Należy więc pamiętać o pierwszeństwie kerygmatu przed katechezą oraz o konieczności mistagogii i odpowiedniej formacji wiernych⁵⁹.

Odnowy duszpasterstwa nie można oczywiście sprowadzić jedynie do zewnętrznych form, gdyż nowa ewangelizacja to nie tylko kwestia sposobu działania. Dlatego Jan Paweł II podkreśla, że chodzi o głoszenie tej samej Ewangelii z nowym zapalem, nowymi metodami, z zastosowaniem nowych środków. Nie jest to możliwe bez głębokiego życia duchowego, którego fundamentem jest pierwszeństwo Boga – to On bowiem zawsze przejmuje inicjatywę. Znamienne są w tym miejscu słowa Benedykta XVI z I Kongregacji Generalnej XIII Zwyczajnego Zgromadzenia Ogólnego Synodu Biskupów z dnia 8 października 2012 roku: „[...] pierwsze słowo, prawdziwa inicjatywa, prawdziwe działanie pochodzi od Boga, i tylko wtedy, gdy włączamy się w tę Bożą inicjatywę, tylko gdy usilnie prosimy o tę Bożą inicjatywę, my również możemy stać się – z Nim i w Nim – ewangelizatorami”⁶⁰. Wobec tego jednoznacznie trzeba ustawić powiązanie duchowości z aktywnością ewangelizacyjną: misjonarzem jest się na miarę własnego spotkania z Bożą miłością⁶¹.

4. WNIOSKI

- a. Wyzwaniem dla Kościoła pozostaje odpowiednia formacja permanentna duchownych, nie tylko w wymiarze pastoralnym, praktycznym, ale także teologicznym, filozoficznym i w zakresie duchowości chrześcijańskiej. Podobny postulat dotyczy wiernych, zwłaszcza osób zaangażowanych w prowadzone dzieła.
- b. Bogactwem Kościoła w Polsce są ruchy kościelne i wspólnoty. Należy otaczać je troską duszpasterską, promować, dawać odpowiednią wielowymiarową formację (teologiczną, biblijną, społeczną, ludzką).
- c. Niezbędne staje się odkrywanie wartości internetu, mediów społecznościowych oraz innych form przekazu informacji. Tak jak w innych dziedzinach życia (polityka, sprawy społeczne, światopoglądowe), internet jest głównym instrumentum oddziaływania, tak powinno być także w działalności duszpasterskiej Kościoła. Doświadczenie pokazuje bowiem, że duża część życia współczesnych ludzi rozgrywa się w internecie, który jest współczesnym

⁵⁸ EG 43. Franciszek w tym samym punkcie zwraca uwagę: „Św. Tomasz z Akwinu podkreślał, że przykazania dane ludowi Bożemu przez Chrystusa i przez Apostołów «są bardzo nieliczne». Cytując św. Augustyna, zauważał, że w przykazaniach dodanych później przez Kościół należy przestrzegać umiaru, «aby życie wiernych nie stało się zbyt uciążliwe» oraz aby nie przemienić naszej religii w niewolę, skoro «miłosierdzie Boże chciało ją mieć wolną»”.

⁵⁹ EG 160-166.

⁶⁰ EG 112.

⁶¹ EG 120

areopagiem. Nieobecność Kościoła w sieci czy brak ciekawych produkcji filmowych spycha go do narożnika dialogu społecznego.

- d. Nie wystarczą same projekty i plany. Konieczne jest rozwijanie życia duchowego i zdolność do zdrowej refleksji. Słuszna jest więc analiza prowadzona przez Franciszka podczas medytacji na placu św. Piotra w piątek 27 marca 2020: „Burza odsłania naszą bezradność i odkrywa te fałszywe i niepotrzebne pewniki, z jakimi zbudowaliśmy nasze programy działania, nasze plany, nasze nawyki i priorytety. Pokazuje nam, jak uspiliśmy i porzuciliśmy to, co karmi, podtrzymuje i daje siłę naszemu życiu i naszej wspólnotie”⁶².

CHALLENGES FOR THE CHURCH IN POLAND. THEOLOGICAL AND PASTORAL REFLECTION IN THE CONTEXT OF THE EPIDEMIC

Summary

Experience of the epidemic showed the strengths and weaknesses of Polish Catholicism. People's longing for sacraments, liturgy and the mass during the restrictions related to the epidemic showed their attachment to the practice of faith. At the same time, the Church faced the need for fast technical development, especially in the area of the Internet (broadcasts, contact with the faithful). Simultaneously, various controversial issues are brought up regarding truths of faith, experiencing and understanding the life of the Church and understanding piety.

There are three main challenges for the Church: proper formation of clergy and laity, shaping the right spirituality and opening to new forms of faith transmission and related pastoral conversion.

Słowa kluczowe: nowa ewangelizacja, duchowość, współczesne duszpasterstwo, Kościół i media

Keywords: new evangelization, spirituality, contemporary pastoral care, the Church and the media

BIBLIOGRAFIA

Aparecida. V Ogólna Konferencja Episkopatów Ameryki Łacińskiej i Karaibów. Dokument końcowy, tłum. K. Zabawa, K. Łukoszczyk, Gubin 2014.

Bachanek G., *Komunia duchowa. Niektóre problemy teologiczne*, „Teologia w Polsce” 10,2 (2016), s. 43-58.

---

⁶² *Medytacja Ojca Świętego Franciszka wygłoszona w Watykanie*, <https://www.radiomaryja.pl/multimedia/medytacja-ojca-swietego-franciszka-wygloszona-w-watykanie> [dostęp: 27.05.2020].

- Bachanek G., *Woda święcona (pobłogosławiona) jako wyraz powszechnego kapłaństwa wiernych*, „Collectanea Theologica” 88 (2018) nr 2, s. 93-111.
- Benedykt XVI, Encyklika *Deus caritas est*, Katowice 2006.
- Benedykt XVI, Homilia *Kościół jest zaczątkiem odnowy*, „L'Osservatore Romano” 31 (2010) nr 8-9 (325), s. 43-44.
- Benedykt XVI, Homilia *Pielgrzymka na pustyniach współczesnego świata*, „L'Osservatore Romano” 33 (2012) nr 11 (347), s. 8-10.
- Benedykt XVI, Rozważanie na Anioł Pański *Św. Szczepan jest wzorem dla wszystkich, którzy pragną służyć nowej ewangelizacji*, „L'Osservatore Romano” 34 (2013) nr 2 (350), s. 12.
- Błaszczkowski P., *Nie! dla Komunii świętej na rękę!*, <https://gdynia.fsspx.pl/2005/01/01/nie-dla-komunii-witej-na-rk> [dostęp: 20.05.2020].
- Chuck S., *Charyzma czy charyzmania*, tłum. A. Bajęński, b.m.w, b.r.w.
- Czaja A., *Będzie w Polsce intronizacja Chrystusa*, www.gosc.pl/doc/2948308.Bp-Czaja-Bedzie-w-Polsce-intronizacja-Chrystusa/2 [dostęp: 4.02.2016].
- Dudała J., *Koronawirus i woda święcona*, <https://www.gosc.pl/doc/6216709.Koronawirus-i-woda-swiecona> [dostęp: 25.05.2020].
- Duszpasterstwa tradycyjne*, www.unacum.pl/p/duszpasterstwa-tradycyjne.html [dostęp: 20.01.2016].
- Dyrektorium Konferencji Episkopatu Polski w sprawie celebracji mszy świętej transmitowanej przez telewizję*, <https://vademecumliturgiczne.pl/2017/04/20/dyrektorium-konferencji-episkopatu-polski-w-sprawie-celebracji-mszy-swietej-transmitowanej-przez-telewizje> [dostęp: 20.05.2020].
- Dyrektorium o posłudze i życiu kapłanów*, Poznań 2003.
- Filippo Neri: la radice*, <https://www.orationisanfilippo.org/Cap1.pdf> [dostęp: 25.05.2020].
- Franciszek, Adhortacja apostolska *Evangelii gaudium*, Kraków 2013².
- Franciszek, Konstytucja apostolska *Veritatis gaudium*, Tarnów 2018.
- Gaffin r.B. Jr., *Teologia ustania darów*, w: *Dary Ducha we współczesnym Kościele*, red. S.N. Gundry, W. A. Grudem, tłum. M. Wilkosz, Katowice 2008, s. 27-78.
- Gospodarek D., *Ks. prof. Tadeusz Guz szerzy zamęt. Odpowiedź na błędne teorie*, <https://deon.pl/kosciol/komentarze/ks-prof-tadeusz-guz-szerzy-zamet-odpowiedz-na-bledne-teorie,821637> [dostęp: 25.05.2020].
- Hildegarda z Bingen, *Scivias*, t. 1, tłum. J. Łukaszewska-Haberkowa, Kraków 2011.
- Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, *Instrukcja o niektórych kwestiach dotyczących współpracy wiernych świeckich w ministerialnej posłudze kapłanów*, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WR/kongregacje/swieccy_kapl_01.html [dostęp: 25.05.2020].
- Jan od Krzyża, *Żywy płomień miłości*, w: *Dziela*, tłum. B. Smyrak, Kraków 2014⁸, s. 877-978.
- Jan Paweł II, Adhortacja apostolska *Christifideles laici*, Wrocław 1999.
- Jan Paweł II, Adhortacja apostolska *Pastores dabo vobis*, Wrocław 1995.
- Jan Paweł II, Encyklika *Ecclesia de Eucharistia*, Katowice 2003.

- Jan XXIII, *Gaudet Mater Ecclesia*, w: Pontificio Consiglio per la promozione della Nuova Evangelizzazione, *Enchiridion della Nuova Evangelizzazione. Testi del Magistero pontificio e conciliare 1939-2012*, Vaticano 2012, s. 33-35.
- Jezus żyje i chce, abyś żył. Nota Komisji Nauki Wiary Konferencji Episkopatu Polski w związku z pandemią koronawirusa, <https://episkopat.pl/komisja-nauki-wiary-episkopatu-szkodliwe-jest-generowanie-leku-i-dawanie-naiwnych-recept-w-czasie-epidemii> [dostęp: 23.05.2020].
- Katecheza Dorosłych, <http://www.katecheza.pl> [dostęp: 30.05.2020].
- Katechizm Kościoła Katolickiego, wyd. II popr., Poznań 2009.
- Kobyliński A., *Etyczne aspekty współczesnej pentekostalizacji chrześcijaństwa*, „Studia Philosophiae Christianae UKSW” 50 (2014) 3, s. 93-130.
- Kodeks Prawa Kanonicznego. Przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu, Poznań 1984.
- Kongregacja ds. Duchowieństwa, *Kapłan głosiciel Słowa, szafarz sakramentów i przewodnik wspólnoty w drodze do trzeciego tysiąclecia chrześcijaństwa*, Poznań 2009.
- Kongregacja Nauki Wiary, *List do biskupów Kościoła katolickiego na temat przyjmowania Komunii świętej przez wiernych rozwiedzionych i żyjących w nowych związkach*, w: *W trosce o pełnię wiary. Dokumenty Kongregacji Nauki Wiary 1966-1994*, tłum. Z. Zimowski, J. Królikowski, Tarnów 1995, s. 410-414.
- Ks. Dominik Chmielewski SDB – cała rozmowa, minuty: 33:00–33:16, <https://www.youtube.com/watch?v=ZhDsobXeUNg> [dostęp: 24.05.2020].
- List biskupów polskich do prezbiterów Kościoła w Polsce o stałej formacji kapłańskiej, <https://www.diecezja.waw.pl/287> [dostęp: 15.05.2020].
- Medytacja Ojca Świętego Franciszka wygłoszona w Watykanie, <https://www.radiomaryja.pl/multimedia/medytacja-ojca-swietego-franciszka-wygloszona-w-watykanie> [dostęp: 27.05.2020].
- Międzynarodowa Komisja Teologiczna, *Teologia dzisiaj. Perspektywy, zasady i kryteria*, tłum. T. Stopa, Kraków 2012.
- Nowi ewangelizatorzy dla Nowej Ewangelizacji, <https://www.nowaewangelizacja.org/ose> [dostęp: 30.05.2020].
- Orędzie Ojca Świętego Franciszka na Wielki Post 2020, 2, http://www.vatican.va/content/francesco/pl/messages/lent/documents/papa-francesco_20191007_messaggio-quaresima2020.html [dostęp: 25.05.2020].
- Pannenberg W., *Kim jest człowiek? Współczesna antropologia w świetle teologii*, tłum. E. Zwolski, D. Szumska, Paryż 1978.
- Papieska Rada ds. Środków Społecznego Przekazu, *Communio et progressio – Instrukcja Duszpasterska o środkach społecznego przekazu*, <http://www.katolickie.media.pl/index.php/polecane/kosciol-o-mediach/414-communio-et-progressio--instrukcja-duszpasterska-o-srodkach-spolecznego-przekazu> [dostęp: 15.05.2020].
- Paweł VI, Adhortacja apostołska *Evangelii nuntiandi*, Wrocław 2001.
- Paweł VI, Encyklika *Populorum progressio*, Wrocław 1999.
- Popławski J.M., *Objawienia prywatne*, w: *Leksykon duchowości katolickiej*, s. 591-592.

- Saj M., *Woda święcona czy pobłogosławiona? Analiza prawno-liturgiczna*, „Prawo Kanoniczne” 59 (2016) nr 2, s. 59-72.
- Sawa P., *Spór o pentekostalizację Kościoła*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 51,1 (2018), s. 100-119.
- Sobór Trydencki, *Dekret o Najświętszym Sakramencie Eucharystii*, w: *Dokumenty Soborów Powszechnych. Tekst łaciński i polski*, Tom IV (1511-1870), opr. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2005, s. 445-459.
- Sobór Trydencki, *Nauka i kanony o Najświętszej ofierze mszy świętej*, w: *Dokumenty Soborów Powszechnych. Tekst łaciński i polski*, Tom IV (1511-1870), opr. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2005, s. 637-647.
- Studium wiary. Szkoła Katechetów Parafialnych*, <http://www.skp.centrum.katowice.pl> [dostęp: 30.05.2020].
- Szkoła Animatora*, https://www.secim.pl/szkola_animatora [dostęp: 30.05.2020].
- Szkoła Ewangelizacji św. Andrzeja, *Projekt Pastoralny*, tłum. Wspólnota Chrystusa Zmartwychwstałego „Galilea”, Stryżawa 2011.
- Świerżawski W., *Mysterium Christi. Chrystus obecny w liturgii i życie chrześcijańskie*, Kraków 1975.
- Teresa od Jezusa, *Księga życia*, tłum. H.P. Kossowski, Kraków 2015⁶.
- Tomasz à Kempis, *O naśladowaniu Chrystusa*, Kraków 2009.
- Wolański B., *Konieczność i sposoby formacji członków parafialnych rad duszpasterskich*, „Perspectiva. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne”, XIV (2015) nr 2 (27) s. 164-180.
- Wyznanie wiary Soboru Chalcedońskiego*, 451r., w: *Breviarium fidei. Wybór doktrynalnych wypowiedzi Kościoła*, red. I. Bokwa, Poznań 2007, s. 70-74.
- Zatorski W., *Chrześcijaństwo otwarte na kontemplację*, Kraków 2020.
- Zatorski W., *Dziesięciokrąg. Dziesięć kręgów benedyktyńskiej duchowości*, Kraków 2016³.
<https://www.lubin-medytacje.pl> [dostęp: 31.05.2020].
<https://www.odnowakontemplacyjna.com> [dostęp: 31.05.2020].
<https://www.regnumchristi.com.pl/index.php?mod=parafia> [dostęp: 4.02.2016].
<http://www.wccm.pl/index.php?id=808> [dostęp: 31.05.2020].
<https://www.youtube.com/channel/UCz193UG2VRGL8AOh-GaqeHA> [dostęp: 28.05.2020].